

УКРАЇНІЗМИ В ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Поетичні твори Тараса Шевченка почали перекладати ще за життя митця. Вже із середини 50-х рр. XIX ст., коли сам поет перебував на засланні, з'являлися друком в окремих журналах переклади віршів російською мовою. 1860 р. за редакцією М. В. Гербеля побачив світ збірник перекладів, який упродовж наступних п'ятдесяти років витримав чимало видань. В останні десятиріччя XIX ст. почали з'являтися друком поезії Шевченка болгарською, польською, чеською, хорватською, німецькою, французькою, англійською мовами. Так, болгарський поет і перекладач Р. Жинзифов у книжці «Новоболгарська збірка», виданій 1863 р., поряд із своїми творами подав кілька перекладів поезій Шевченка болгарською мовою. В австрійських часописах 1870–1880 рр. друкували переклади поезій Шевченка німецькою мовою. Бельгійсько-французьке видання 1882 р. надрукувало перші переклади французькою мовою. Знаменною подією стало те, що 150 національними мовами світу інтерпретовано «Як умру, то поховайте...». Всі переклади зібрано в одній книжці «“Заповіт” мовами народів світу» й опубліковано 1989 р. до 175-літнього ювілею від дня народження Шевченка. Перший аналогічний збірник «Заповіт» складався з 13 перекладів і був надрукований 1957 р., потім суттєво доповнені збірники виходили друком 1960 р., 1964 р.

Цікаві й докладні відомості про зв'язки творчості Тараса Шевченка із зарубіжними літературами, мистецтвом, культурою упродовж більше ніж століття подають автори «Шевченківської енциклопедії» в 6 т. (на цей час опубліковано чотири томи, К., 2012–2013) у відповідних статтях: *Аварська література і Шевченко, Австрійська література і Шевченко, Азербайджанська література і Шевченко, Албанська література і Шевченко, Англійська література і Шевченко, Арабська література і Шевченко, Бельгійська література і Шевченко, Болгарська література і Шевченко, Вірменська література і Шевченко* і т. ін.

Різноманітні питання, пов'язані з історією перекладів творів Тараса Шевченка, з постатями – авторами цих перекладів, з порівняльним вивченням змістових, лексичних, стилістичних елементів перекладів та оригінальних українських текстів, привертали і привертають увагу дослідників.

Сучасний дослідник Г. І. Шевченко, розглядаючи наукові розвідки академіка О. І. Білецького про творчу спадщину Тараса Шевченка і зв'язок із західними літературами, зауважує, що «аналізуючи історію перекладів творів Т. Шевченка у Польщі, Чехії, Хорватії, Болгарії, Югославії, О. Білецький акцентує увагу на необхідності вивчення й популяризації творів Кобзаря за межами України, безперечному впливу їх на інші літератури. Переклади творів Шевченка – багатий фактичний матеріал для спостережень над процесами художньої рецепції та інтерпретації його творів» (Шевченко Г. І. Рецепція творів Т. Шевченка інослов'янськими літературами в оцінці О. Білець-

кого / Г. І. Шевченко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2012. – Вип. 19. – С. 385).

Так, знайомлячись із перекладами поетичних творів Тараса Шевченка російською мовою у чотиритомному «Собрании сочинений» (Шевченко Т. Г. Собрание сочинений / Т. Г. Шевченко. – Москва : Правда, 1977. – Т. 1–4; далі – Собр. соч.), бачимо, що перекладачі широко залучали український лексичний матеріал, який у тлумачних словниках російської мови має стилістичне відповідне ремаркування: *хлопцы, парубки, дивчата, черевички, вечерницы, жито, хата, вечерять* тощо. Наприклад:

- у «Толковом словаре живого великорусского языка» В. І. Даля зафіксовано: **хлопец южн.** ‘парень, мальчик, малый’; **жито южн.** ‘рожь’;

- «Толковый словарь русского языка» в 4 т. за ред. Д. М. Ушакова подає: **хлопец разг., обл.** ‘парень’; **парубок** и (реже) **паробок** ‘в рассказах из украинской жизни – парень’; **дивчина прост. и обл.** ‘то же, что девушка’; **жито** ‘на Украине житом называют рожь’;

- у «Словаре современного русского литературного языка» в 17 т. зафіксовано: **хлопец разг.** ‘юноша, парень (обычно в речи украинца или об украинце)’ (Т. 17); **парубок устар. и обл.** ‘юноша, парень (об украинце)’ (Т. 9); **вечерницы** (у словниковій статті **вечер**) ‘осенние и зимние вечерние увеселительные собрания молодежи на Украине; посиделки’ (Т. 2); у цій самій статті – **вечеря** (из укр.)

‘ужин’; **вечерять** обл. ‘ужинать’; **черевики** ‘женские сапожки, обычно остроносые и на каблуках; вообще женские башмаки (на Украине и в некоторых южных областях России)’ (Т. 17); **черевички** разг. ‘уменьш.-ласк. к черевики’ (Т. 17); **хата** ‘жилая изба, крестьянский дом (обычно в украинской, белорусской и южнорусской деревне)’.

Розгляньмо поетичні контексти: *Кругом хлопцы да дивчата./ Как жар-цвет, сияют* (Собр. соч., «Тарасова ночь», пер. Б. Турганова); *Дивчата, бывало./ С ней дневали, ночевали./ Хату прибирали* (Там само, «Русалка», пер. В. Інбер); *А как осень, воротилась/ В родимую хату./ Словно мать, ее встречали/ На селе дивчата./ И опять на вечерниці Заходить к ней стали* (Там само, «Осина», пер. Вс. Рождественского) *Иль я тебе черевичков не куплю?* (Там само, «Гайдамаки», пер. О. Твардовського); *Я сегодня запоздала./ Отец занедужил* (Там само, «Гайдамаки», пер. О. Твардовського); *Занедужила, бедняжка./ Еле-еле дышит* (Там само, «Катерина», пер. М. Ісаковського); *Мать звала вечерять дочку –/ Дочка не слыхала* (Там само, «Катерина», пер. М. Ісаковського); *Костер убогий развели./ И вечерять у шляха стали* (Там само, «Осина», пер. Вс. Рождественского); *Утоплю свою недолю./ Русалкою стану* (Там само, «Думка – Ветер буйный, ветер буйный», пер. Л. Длигача); *Недоля не видит, к кому приласкаться* (Там само, «Катерина», пер. М. Ісаковського); *Была пора – пановали./ Да больше не будем* (Там само, «Тарасова ночь», пер. Б. Турга-

нова); *Ищет доли казачина* – *Долюшки не знает* («Льется речка в сине море..», пер. М. Гербеля) (Шевченко Т. Избранная лирика / Т. Шевченко. – Москва : Худ. лит-ра, 1939; далі – Избр.).

Зрозуміло, що поряд зі стилістично маркованою лексикою на позначення українських реалій перекладачі вживали стилістично нейтральні одиниці, які органічно ввійшли до словникового складу російської мови. Показовим є використання слів *кобза*, *кобзар*. У «Толковом словаре живого великорусского языка» В. І. Даля подано: *кобза южн.* ‘род бандуры; осмиструнная, округлая бала-лайка. <..> Кобзовый, к кобзе относящийся; кобзарь ‘бандурист, скоморох, играющий на кобзе нищий, слепец, поющий думы, былины Украины’. У «Толковом словаре русского языка» за ред. Д. М. Ушакова зафіксовано: *кобза* ‘старинный украинский музыкальный инструмент вроде гитары’; *кобзарь* ‘украинский народный певец, аккомпанирующий себе на кобзе’. І в «Толковом словаре иностранных слов» Л. П. Крисіна (М., 1998) читаємо: *кобза* ‘старинный украинский щипковый музыкальный инструмент; *кобзарь* ‘украинский народный певец, играющий на кобзе’. Напр.: *Сидит кобзарь у дороги, / На кобзе играет* (Собр. соч., «Тарасова ночь», пер. Б. Турганова); *Кобзарь жарит, а казаки – / Аж Хортица гнется – / Гопака дают такого* (Там само, «Гайдамаки», пер. О. Твардовського); *Шел кобзарь в далекий Киев* (Там само, «Катерина», пер. М. Ісаковського).

Зауважимо, що перекладачі, намагаючись кожен по-своєму якомога точніше передати зміст

оригінального поетичного тексту, залучали різностильову лексику для відтворення тих самих віршованих рядків:

● *Идут дивчата утром ранним./ Идут с серпами – жито жать;/ Поют...* (Собр. соч., «Порченая», пер. М. Ісаковського) і пор. *Проходят девушки с серпами/ Да, знай, подруженьки поют* (пер. П. Антокольського) (Шевченко Т. Вибране / Т. Шевченко; пер. з рос. – Київ : Головна спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1999; далі – Вибране);

● *С дивчатами на выгоне/ .. В шинке, с парубками вместе* («Перебендя», пер. П. Карабана) (Шевченко Т. Кобзарь. Стихотворения и поэмы / Т. Шевченко. – Москва : Худ. лит-ра, 1972) і пор. *С дивчатами на выгоне/ .. А уж с хлопцами в шинке-то* (Вибране, пер. Г. Петникова) і пор.: *В поле с девками – поет им/ .. В кабаке же с молодцами* (Избр., пер. М. Гербеля);

● *Нет ему угла на свете;/ Горькая судьбина/ Насмехается над старым* (Собр. соч., «Перебендя», пер. П. Карабана) і пор.: *Хаты нет у горемыки; Шутит с ним судьбина./ Издевается над старым* (Избр., пер. М. Гербеля);

● *Отчего оно [сердце], как голубь./ Воркует, чуть дышит;/ Никто знает того не знает./ Не знает, не слышит* (Собр. соч., «Думка – На что черные мне брови...»), пер. В. Звягинцевой) і пор.: *Что так сердце, как голубка./ День и ночь воркует.../ Ой, никто его не спросит, Сердцем не почувет* (Избр., «Для чего мне черны брови...»), пер. М. Гербеля). Ці два поетичні фрагменти є показовими стосовно римотворення: *дышит – слышит, воркует – почувет*.

Натрапляємо на випадки, коли переклади поетичного твору того самого перекладача, опубліковані в різний час, мають певні відмінності в інтерпретації, як-от «В каземате» М. Ісаковського: *Жена плачет, плачут дети,/ Долю проклиная* (Собр. соч.) і пор.: *Плачет жинка с малышами, Долю проклиная* (Избр.). Чи пов'язано це з авторським редагуванням, чи з редакторською політикою видавництва, чи з іншими обставинами – такі питання потребують окремого з'ясування.

У поезіях натрапляємо на використання слів-звертань, які граматично оформлені відповідно до кличного відмінка в українській мові. Варто додати, що дослідники, зокрема розглядаючи українізми в російськомовних текстах поезій Тараса Шевченка, звертають належну увагу на такі слова (Місяць Н. К. Українізми в російськомовному тексті поеми Т. Шевченка «Слепая» / Н. К. Місяць // Вісник Житомирського держ. ун-ту. – 2014. – Вип. 1 (73). Філол. науки.). Як відомо, вокативні форми слів у сучасній російській мові подаються по-іншому: *Прими же совет мой, неведомый брате* (Собр. соч., «Осина», пер. Вс. Рождественского); *Вот так-то, мой друже. Молись, брате, богу* (Там само, «Осина», пер. Вс. Рождественского); *Чигрине, Чигрине,/ Друг ты мой единый!* (Там само, «Чигрине, Чигрине...», пер. Л. Длигача); *Я шел, не чувствуя земли.../ Но паныча уж отвезли/ Учиться в Киев... Вот как, друже!* (Там само, «Не спится мне, а ночь – как море...», пер. Л. Длигача); *Ты смеешься, а я плачу./ Друже мой великий* (Там само, «Гоголю», пер. М. Іса-

ковського); *Ты смеешься, а я плачу./ Мой великий друже!* (Избр., «Н. В. Гоголю», пер. Л. Длугача); *Вот как я, друже, отмечаю/ Мой день воскресный в этом крае!* (Избр., «А. О. Козачковскому», пер. Г. Владимирського) і пор.: *Вот так-то праздную в мученье/ Я здесь святое воскресенье* (Собр. соч., пер. Л. Вишеславського).

Українізми використовували і в англійських перекладах поетичних творів Шевченка. В цьому разі вважаємо, що можна розглядати слова, які називають не лише суто українські реалії, а й слова, які належать до лексичних систем всіх східнослов'янських мов.

Зокрема, тлумачний «New «Standard» Dictionary of the English Language» (New York and London, 1947) подає: *Cossack* 'a member of the race inhabiting the lower Don and Dnieper'; *hetman* 'the title of the head or general of the Cossacks, who was elected annually; an ataman'; *Zaporogian* 'I Of or pertaining to a Cossack community settled on an island in the Dnieper : because their settlement was near the Porogi, <..> II One of the Zaporogian community'; *kobza* 'a crude form of lute'; *Czar* (*Tsar*) 'an emperor or absolute monarch; <..> the emperor of Russia when an empire'; *Czarina* 'an empress of Russia. Czarit'za'.

У «Великому англійсько-українському, українсько-англійському словнику» (укл. О. Мазур. – Донецьк, 2011) зафіксовані такі словникові статті: *гопак* *hopak* (Ukrainian dance); *кобза* *kobza* (a kind of lute with 8 strings); *кобзар* an itinerant player on the kobza; *запорожець* Zaporozhian Cossack; *козак* Cossack.

Розгляньмо приклади:

● *А мене послали/ На столицю з козаками/
Наказним гетьманом!* і пор.: *And I too was sent/
To the capital as proxy/ Hetman to command/ The
Cossack troops* («Сон», пер. Віри Річ) (Шевченко
Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка / Т. Шев-
ченко // Гол. ред. М. Жулинський. – Київ : Мис-
тецтво, 2007; далі – Живопис);

● *Аж до моря запорожці/ Степ широкий кри-
ли* і пор.: *The Cossacks with their steeds./ And soon
they throng the boundless steppes* («Гайдамаки»,
пер. Джона Віра) (Тарас Шевченко. Вибрані по-
езії = Taras Shevchenko. Selected poetry. – К., 1989;
далі – Вибр. поезії) та *Till a path the Zaporozhtsy/
Ta the sea will open* («Гайдамаки», пер. К. Мен-
нінга) (Тарас Шевченко. Повне видання творів:
у 14 т. – Т. XII. – Чикаго, 1963; далі – Пов. вид. творів).
Зауважимо, що Повне видання творів Тараса
Шевченка в 14 т. опубліковане в США, в Чикаго,
у видавництві Миколи Денисюка. Том XII має
назву «Поезія Шевченка чужими мовами». Ре-
дактор тому Богдан Кравців зазначив у вступ-
ній статті, що «в нашому XII томі подані зразки
перекладів на 29 мов світу і згадки про перекла-
ди з Шевченка на двадцять і три інші мови»;

● *..а тим часом/ Пишними рядами/ Виступа-
ють отамани./ Сотники з панами/ І гетьмани...*
і пор.: *..then they come forth./ A glorious parade./
Atamans, sotniks, men of worth./ And hetmans...*
(Вибр. поезії, «Гайдамаки», пер. Джона Віра);

● *«Грай, кобзарю, лий, шинкарю!» –/ Козаки гу-
кали* і пор.: *«Innkeeper, pour! Play, minstrel, play!»/*
The Cossacks blithely shout (Вибр. поезії, «Гайдама-

ки», пер. Джона Віра) та «*Play, kobzar! Pour out, O tapster!*»/ *And the Cossacks reveled* (Пов. вид. творів, «Гайдамаки», пер. К. Меннінга);

● *Граї, кобзарю, лий, шинкарю і пор.:* *Let's have more music, more to drink* (Вибр. поезії, «Гайдамаки») та *Play, kobzar, pour out, O tapster, / While the humor strikes us!* (Пов. вид. творів, «Гайдамаки», пер. К. Меннінга);

● *Кобзар вшварив, а козаки –/ Аж Хортиця гнеться –/ Метелиці та гонака/ Гуртом оддирають і пор.:* *The minstrel plays a tune to rouse/ The dead – the island shakes/ As Cossacks dance the wild hopak/ With all their might and main* (Вибр. поезії, «Гайдамаки», пер. Джона Віра) та *So he sang and all the Cossacks/ As Khortitsya's bending, / Fill their cups and dream their praises/ As the feast continues* (Пов. вид. творів, «Гайдамаки», пер. К. Меннінга). Як бачимо, у другому контексті англійською мовою слова *гонак* немає;

● *Не хотілось в снігу, в лісі, / Козацьку громаду / З булавами, бунчуками / Збиратъ на пораду і пор.:* *Here, where snows lie deep, to council, / With their maces bright / And bunchuks, the Cossacks merry / It will not invite* (Вибр. поезії, «Думи мої, думи мої – Лихо мені з вами...», пер. І. Железної);

● *Вомісто кроткого пророка... / Царя вам повелів надать! і пор.:* *Instead of prophet mild – above you, / He has decreed a tsar should reign* (Живопис, «Пророк», пер. Віри Річ); *Цар всесвітній! Цар волі, цар, / Штемпом увінчаний! і пор. The King of the world, King of Freedom. / King with brand to crown him!* (Живопис, «Сон – У всякого

своя доля», пер. Віри Річ) та *The King of freedom! World-wide king, / Crowned with a convict's brand!* (Вибр. поезії, «Сон – У всякого своя доля...», пер. Джона Віра); *І крихту хліба понесли/ Царям убогим. Буде бите/ Царями сіяєє жито! А люде виростуть. Умрутъ/ Ще не зачатие царяма...* і пор.: *..bags of grain/ Gave to its wretched kings... No gain/ The corn the kings have sown will bring them, / For beaten down by hails torms stinging/ 'Twill be... Before they are conceived/ The princelings they will die...* (Вибр. поезії, «І Архімед, І Галілей...», пер. І. Железної). Варто звернути увагу на те, що коли словом *цар* Т. Шевченко називав узагалі монарха, не маючи на увазі конкретно царя Росії, чи образно вживав це слово, то перекладачі послуговувалися лексемою *king*;

● *..обок його/ Цариця-небога* і пор.: *..at his side, / The Tsarina comes, poor ninny* (Живопис, «Сон – У всякого своя доля...», пер. Віри Річ) та *..at his side/ His empress* (Вибр. поезії, «Сон – У всякого своя доля...», пер. Джона Віра);

● *І царяма, і старчата –/ Адамові діти* і пор.: *Be they tsar's or beggars' children –/ Are the sons of Adam!* (Живопис, «Сон – У всякого своя доля...», пер. Віри Річ) та *The princes, and the beggars, too, –/ They all are Adam's soon* (Вибр. поезії, «Сон – У всякого своя доля...», пер. Джона Віра).

Українізми в перекладах поетичних творів Тараса Шевченка слугують для відтворення національного колориту, називання суто українських реалій, надання висловленню певного емоційно-експресивного забарвлення.